

ORGELCONCERTEN IN DE DER AA-KERK

PROGRAMMA
VAN HET
ORGEL-CONCERT,
HETWELK DOOR
D. BRACHTHUIZER,
*Organist van de Nieuwe Kerk te Amsterdam;
op Maandag den 22 Mei 1826, des avonds
te 5 uren, in de Aa Kerk alhier
gegeven zal worden.*

ERSTE DEEL.

- 1°. FANTASIE en FUGA voor het volle Orgel.
- 2°. IO VIVAT, gevarieerd met imitatie van de volgende Geluiden, als: Var. 1. Clarinet. Var. 2. Klokkenspel. Var. 3. Walthoorns. Var. 4. Flageolet. Var. 5. Voxhumana. Var. 6. Fluit. Var. 7. Violoncel. Var. 8. Echo's. Var. 9. Harmonie van Blaasinstrumenten.
- 3°. FLUIT-CONCERT.
- 4°. OUVERTURE van C. M. VON WEBER, (*der Freischütz.*)

TWEDE DEEL.

- 5°. PITORESQUE ORGELSTUK, zijnde de IMITATIE eener Overstroming, waarbij gehoord word een opkomende Storm, het aanwassen van het Water, de verheffing van den Storm, het luiden der Noodklokken, het geloei der Beesten, en het gekerm der Ongelukkigen, de val van het Water, Danklied der Geredden.
- 6°. LENTELIED, waarin het gezang der Vogelen enz. gehoord word.
- 7°. RONDO MILITAIRE.
- 8°. OUVERTURE van MOZART. (*die Zauberflöte.*)

Concertprogramma Daniël Brachthuizer, 22 mei 1826

waarin het orgel buiten gebruik was in verband met de restauratie van de kerk of opslag van het binnenwerk van het orgel elders. In die perioden werden en worden concerten georganiseerd met koren en instrumentale ensembles of orgelconcerten in andere kerken zoals op het Schnitger-orgel in de Pelstergasthuiskerk.

De Der Aa-kerk heeft in zijn lange geschiedenis verschillende orgels geherbergd. Kort na het gereed komen van een grote verbouwing in 1466 bezat de Der Aa-kerk reeds een orgel gezien de tekst van een testamentaire beschikking (uit 1475): "om een altaer te stichten ... onder de orgele". De kas van het huidige "transept-orgel" is opgesteld op de waarschijnlijke plaats van dat orgel (zie verder).

Geruime tijd na de reformatie, in 1654, verleende het Stadsbestuur de opdracht aan de orgelbouwer Faber een nieuw orgel te bouwen in de Der Aa-kerk. Daartoe moest een oud orgel dat tegen de torenmuur stond afgebroken worden (dit betrof waarschijnlijk niet het hierboven bedoelde instrument). Faber overleed tijdens de bouw van het nieuwe orgel en vervolgens kreeg Andreas de Mare uit Bedum in 1659 de opdracht het werk te voltooien. De Mare raakte echter verstrikt in liefdesaffaires en hij werd in 1663 verbannen uit de stad zonder dat het orgel voltooid was. Jacobus Galtusz van Hagerbeer werd tenslotte aangezocht het orgel te voltooien en dat gebeurde in 1667. Het was destijds met 40 stemmen één van de grootste instrumenten in de Nederlanden.

Vier jaar na het gereedkomen van dit imposante orgel brak brand uit in de toren. De bovenbouw van de toren met het carillon stortten naar beneden, daarmee het orgel verwoestend. De toren werd herbouwd en Arp Schnitger ontving in 1694 de opdracht een nieuw orgel te bouwen. Dit orgel kwam gereed in 1696 en was het grootste orgel dat Schnitger in de Nederlanden gebouwd heeft.

Orgelconcerten in de Der Aa-kerk hebben een lange traditie. Aan de achterwand van het rugpositief was jarenlang een programma opgehangen van een concert door de organist Brachthuizer, een concert dat plaatsgevonden heeft in het midden van de negentiende eeuw. De organist speelde een deel van een symfonie van Beethoven en ook een naturalistische "Improvisatie" waarin storm, onweersbuien en de daaropvolgende stilte aan de orde kwamen. Ook een tweetal concerten door Albert Schweitzer in de dertiger jaren van de vorige eeuw worden veelvuldig geciteerd. Albert Schweitzer was zeer onder de indruk van het orgel.

Vanaf 1954 worden op regelmatige basis concerten georganiseerd door het Comité "Orgelconcerten Der Aa-kerk" (thans Stichting Orgelconcerten Der Aa-kerk). Die concerten hebben een belangrijke rol gespeeld bij het doen herleven van de belangstelling voor orgelmuziek, de restauraties van historische orgels en de orgelbouw. Daarnaast bestond in de beginjaren de wens geld in te zamelen voor de restauratie van het Schnitger-orgel in oude glorie.

Met die concerten door een keur aan organisten begon de belangstelling voor historische uitvoeringspraktijken te groeien. Vanuit de Der Aa-kerk is een belangrijke landelijke en internationale impuls uitgegaan om onderzoek te doen naar historische uitvoeringspraktijken, met name in Nederland, Duitsland en Scandinavië.

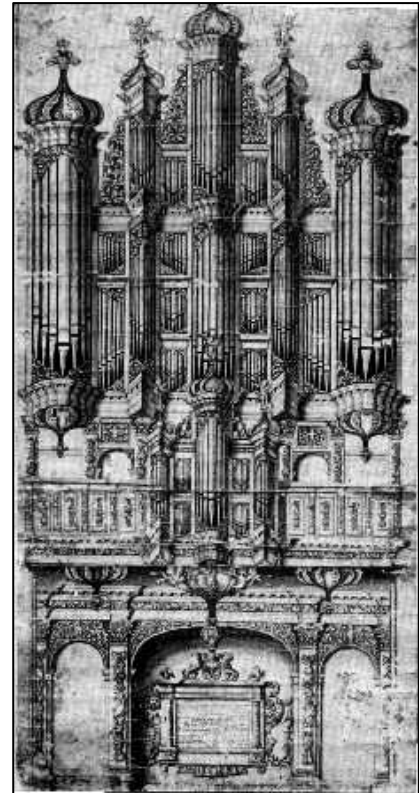
Meer dan vijftig jaren lang heeft het Comité jaarlijks series orgelconcerten georganiseerd. De reeks werd onderbroken in de perioden

In het begin van het jaar 1710 bleek dat de toren ondeugdelijk herbouwd was. Er ontstonden scheuren in de pilaren onder de toren en instortingsgevaar dreigde. Er is nog gepoogd delen van het orgel in veiligheid te stellen maar dat lukte slechts zeer ten dele. In april van dat jaar stortte de toren in, daarmee het nog aanwezige deel van het orgel vernietigend. Schnitger heeft na deze ramp nog een voorstel gedaan om met gebruikmaking van de geredde onderdelen een nieuw orgel te bouwen. Dat plan ging echter niet door.

Het heeft tot 1814 geduurd voordat de kerk weer over een groot orgel beschikte. Op basis van een decreet van Koning Willem I werd het orgel in dat jaar uit de toen bouwvallige Academie- of Broerkerk overgebracht naar de Der Aa-Kerk. Dit orgel, het Schnitger orgel dat nu nog steeds tegen de westwand staat kwam gereed in 1702. Dit orgel had een lange geschiedenis achter zich.

Het orgel was gebouwd door Hendrick Harmens van Loon tussen 1672 en 1679, destijds de organist van de Der Aa-kerk. Van Loon maakte gebruik van pijpwerk dat vervaardigd was door Andreas de Mare (II). Reeds in 1696 was het instrument onbespeelbaar geworden en de Curatoren bestelden daarop een nieuw orgel bij Arp Schnitger in Hamburg. Allart Meijer kreeg de opdracht de orgelkassen en de tribune te vervaardigen.

Schnitger maakte bij de bouw gebruik van veel pijpwerk uit het oude orgel. Het instrument kwam gereed in 1702 en bezat 34 registers verdeeld over drie klavieren en vrij pedaal. Albertus Anthoni Hinsz heeft in 1754, wellicht in 1761 en ook in 1783/84 het orgel hersteld waarbij onder meer een koppeling tussen hoofdwerk en rugpositief werd aangebracht.

Ontwerptekening door Allert Meijer voor de kas van het Schnitger-orgel uit 1697

Het huidige Schnitger-orgel

Foto A.J. Valstar

In 1815 werd het orgel overgebracht naar de Der Aa-kerk door de orgelbouwer J.W. Timpe, Bij die gelegenheid werd de onderbouw van de hoofdkast verbreed en de beeldsnijder M. Walles maakte nieuwe beelden teneinde het orgel een imposanter voorkomen te geven. In 1831 heeft Timpe het borstwerk verwijderd en vervangen door een bovenwerk. In 1857/58 voerde Petrus Van Oeckelen ingrijpende wijzigingen uit. Hij breidde de dispositie uit en verving de hoofdclade van het hoofdwerk. Tussen 1909 en 1952 voerde de firma Doornbos nog diverse wijzigingen uit (waaronder het aanbrengen van een nieuwe magazijnbalg).

In 1977 werden belangrijke delen van het orgel in veiligheid gebracht vanwege acuut instortingsgevaar van het gebouw. In 1989/90 werd het instrument in de gerestaureerde kerk herplaatst door de orgelmakers Gebr. Reil te Heerde, waarbij enkele onderdelen werden gerestaureerd.

Ten behoeve van een integrale restauratie werd het orgel in 1996 gedemonteerd. De draagconstructie van de windlade van het hoofdwerk bleek ondeugdelijk en had geleid tot verzakkingen. De voorstellen om dit probleem te verhelpen in het kader van een restauratievoorstel leidden tot veel onenigheid.

Uiteindelijk, na tussenkomst van de rechter werd besloten de constructieve toestand te optimaliseren en

het orgel in beginsel ongewijzigd te herplaatsen. Het 'Plan tot instandhouding en conservering' van de adviseur Peter van Dijk werd in 2006 geaccepteerd.

In de jaren 2011 en 2012 vonden de werkzaamheden plaats in de Orgelmakerij Reil te Heerde. De constructieve wijzigingen werden uitgevoerd en windladen, klaviatuur, mechaniek en pijpwerk werden behoedzaam hersteld. Adviseur bij deze werkzaamheden was Peter van Dijk, en medeleden van het team dat de werkzaamheden begeleidde waren Harald Vogel en Albert Gramsbergen.

Bronnen: "De orgels van de Der Aa-kerk", C.H. Edskes, Groninger Kerken II, 3, 77 – 83, 1985;
"Inventarisatie Pijpwerk Schnitgerorgel in de Der Aa-Kerk", Peter van Dijk en A. Gramsbergen, niet gepubliceerd, 2004;
de hoofdstukken van Peter van Dijk in: "Wereldberoemde klanken: Het Schnitgerorgel in de Der Aa-kerk te Groningen". Walburg Pers, 2011.

Bij de kerkrestauratie tussen 1975 en 1983 kwamen de sporen van een orgelbalcon tevoorschijn aan de oostwand van de zuider transept-arm. Op deze plaats heeft waarschijnlijk het orgel gehangen dat bedoeld werd in 1475 (zie hiervoor).

Thans staat hier de kas opgesteld die afkomstig is uit de Broerekerk in Bolsward. Dit orgel was in 1635 gebouwd door Anthonie Verbeeck terwijl deze bouwer in 1645 een rugpositief aan het orgel toevoegde. Bij de bouw werd gebruik gemaakt van delen van een ouder instrument. De manualen, de frontpijpen en de kas stammen in hoofdzaak uit de bouwperiode. Bij een reconstructie in het midden van de negentiende eeuw werden restanten van vijftiende-eeuws meubilair van de Martinikerk en de Broerekerk in Bolsward verwerkt in de kas.

Aangenomen wordt dat het orgel in 1645 een hoofdwerk had met 8 stemmen en een rugwerk met 7 stemmen. Een reconstructie van het orgel is voorzien in de nabije toekomst.

Bron: "Het 'Bolswardorgel' in de Der Aa-kerk te Groningen", A. van Beek, Groninger Kerken IX, 129 – 133, 1992.

Het 'Bolswardorgel'

Foto J.M. Kuiper